

15. Повітові шкільні ради були організовані ще в період ЗУНР у лютому 1919 р. розпорядженням Державного секретаріату освіти й віросповідань, але урядом Польщі в 1921 р. було видане окреме розпорядження про перейменування окружних шкільних рад, які діяли в австрійський період, на повітові (Dziennik Ustaw Rzeczypospolitej Polskiej. – 1921. – № 16. – Treść 93. – S. 222–226; Енциклопедія українознавства. Загальна частина. – Репринтне відтворення видання 1949 року. – К., 1995. – Т. 3. – С. 934).
16. Ступарик Б. М. Шкільництво Галичини (1772–1939) / Б. М. Ступарик. – Івано-Франківськ, 1994. – С. 114–116, 122, 125, 132–133.
17. Dziennik ustaw Rzeczypospolitej Polskiej. – Warszawa, 1920. – № 117. – 23 grudnia. – Treść 768. – S. 2064–2066; Dziennik ustaw Rzeczypospolitej Polskiej. – Warszawa, 1921. – № 46. – 23 czerwca. – Treść 282. – S. 680–681.

В статье рассматриваются основные виды источников по истории Западно-Украинской Народной Республики, которые хранятся в Государственном архиве Ивано-Франковской области. Авторы констатируют, что документы архива освещают историю украинского национального движения периода ЗУНР во всех его разнообразных аспектах и проявлениях. Материал коллекций, которые происходят непосредственно из органов и учреждений ЗУНР, существенно дополняется документами фондов повтовых староств, органов суда, полиции, образовательных учреждений и др. Важный пласт информации содержится в документах, которые выходят за пределы хронологических рамок существования ЗУНР (1918–1923 гг.) и отображают сохранение исторической памяти о событиях освободительной борьбы, а также её роль в общественно-политических процессах в Галиции межвоенного времени.

Ключевые слова: ЗУНР, источники, Государственный архив Ивано-Франковской области.

The article reviews the main types of sources on the history of the West Ukrainian People's Republic, which are stored in the State Archives of Ivano-Frankivsk region. The authors conclude that the archive documents display the history of the Ukrainian national movement at the time of ZUNR in all its various aspects and manifestations. The collections' materials that come directly from the organs and institutions of ZUNR substantially complement the documents of the funds of the county administrations, judicial authorities, police, educational institutions and others. An important layer of information is also contained in the documents that go beyond the times of ZUNR (1918–1923) and reflect the preservation of historical memory of the liberation struggle events and its role in the socio-political processes in Galicia in the interwar period.

Keywords: ZUNR, historical sources, State Archives of Ivano-Frankivsk region.

УДК 94(477) : (031)

Степан БОРЧУК

УКРАЇНСЬКА ЕНЦИКЛОПЕДИЧНА ТРАДИЦІЯ ХХ ст.: ДО ПОСТАНОВКИ ПИТАННЯ

Як відомо, енциклопедія – це наукове або науково-популярне видання, яке містить найважливішу інформацію з усіх (універсальна) або окремих (галузева енциклопедія) ділянок людського знання та практичної діяльності. Енциклопедія відображає рівень розвитку науки й культури, світобачення епохи, певної держави. Подається короткий огляд становлення енциклопедистики на теренах України в різний період існування української державності. Характеризуються типи й види енциклопедичних видань, їхній зміст й історична достовірність. Описується розвиток радянської енциклопедистики на території України, подаються її особливості та достовірність зібраного матеріалу. Розповідається про порядок підготовки видання “УРЕ”, особливості цієї енциклопедії, а також період Другої світової війни й еміграційний етап розвитку енциклопедії.

Ключові слова: енциклопедія, Українська радянська енциклопедія, словник, еміграція, міжвоєнний період.

Як відомо, енциклопедія – це наукове або науково-популярне видання, яке містить найважливішу інформацію з усіх (універсальна) або окремих (галузева енциклопедія) ділянок людського знання та практичної діяльності. Енциклопедія відображає рівень розвитку науки й культури, світобачення епохи, певної держави¹.

Першими виданнями енциклопедичного типу в Україні були рукописні словники незрозумілих слів – так звані азбуковники. У 1627 р. у Києві письменник і друкар Памво Беринда випустив перший в Україні та загалом у Східній Європі друкований азбуковник “Лексіконъ славеноросскій и ймень тлькованіє”, який містив приблизно 7 000 слів – загальних і власних назв переважно тогочасної церковнослов’янської мови з перекладом та тлумаченням їх українською літературною мовою початку XVII ст.

Справжньою українознавчою енциклопедією була видана 1798 р. у Петербурзі праця Я.М.Марковича “Записки о Малороссии, ее жителях и произведениях”². У 1839–1840 рр. у Києві побачила світ двотомна “Энциклопедия законовения” К.Неволіна. У 1910–1912 рр. Харківське товариство поширення в народі грамотності видало “Народную энциклопедию научных и прикладных знаний” (т. 1–14).

Проте найпопулярнішою російськомовною енциклопедією дореволюційного періоду був “Энциклопедический словарь” – видання Брокгауза та Єфрона (1890–1907). Вийшло 82 книги й 4 додаткових томи. Його друге видання під назвою “Новый энциклопедический словарь” припинилося 1916 р. на 29 томі. Найважливіші статті на українські теми для цього видання підготували відомі українські громадсько-політичні діячі, науковці й літератори І.Франко (великий огляд українського письменства), М.Сумцов (стаття про Т.Шевченка), М.Василенко, І.Луцицький, В.Науменко, П.Житецький. Насиченим великим різноманітним матеріалом був “Энциклопедический словарь Гранат” (його сьоме видання в 58 томах виходило впродовж 1910–1948 рр.), у якому співробітничали М.Василенко, Б.Грінченко та ін.

Робота над першою модерною українознавчою енциклопедією розпочалася за ініціативою петербурзьких українців і прихильних до української справи російських учених у 1909–1911 рр. Видання, котре стояло цілком на висоті тодішнього рівня науки й досі не втратило свого значення³, з’явилося 1914–1916 рр. у Петрограді за редакцією Ф.К.Вовка (антропология, етнография, мистецтво), М.С.Грушевського (історія, географія, статистика), М.М.Ковалевського (господарство), Ф.Є.Корша (мова, література, мистецтво), А.Ю.Кримського (мова й література), М.І.Туган-Барановського (господарство), О.О.Шахматова (мова й література) і мало назву “Украинский народ в его прошлом и настоящем”. Задля популяризації знань про Україну серед широких верств освіченого російського суспільства видавалася енциклопедія російською мовою. Через воєнні дії із запланованих чотирьох томів пощастило видати лише два. У наступних томах планувалося вмістити, зокрема, великий відділ з історії української літератури, більшу частину якого мав підготувати відомий вітчизняний публіцист і літературознавець С.О.Єфремов.

Як продовження перерваної війною української енциклопедичної справи можна розглядати заходи Української академії наук (УАН) щодо підготовки енциклопедичних видань.

23 січня 1919 р. на надзвичайному Спільному зібранні УАН було засновано Постійну комісію для складання й видання біографічного словника діячів України. Головою комісії було затверджено відомого історика академіка Д.І.Багалія, керівничим над працями комісії – В.Л.Модзалевського. Після переїзду Д.І.Багалія до Харкова його на цій посаді замінив М.П.Василенко, а після смерті 1920 р. В.Л.Модзалевського керівничим став П.Я.Стебницький. У комісії діяли відділи великокнязівської та польсько-литовської доби, історично-літературний і мистецтв. По всій території України працювали кореспонденти, які надсилали до неї необхідні матеріали.

У 1920 р. комісія збрала 13 тис. карток з іменами, підготувала 195 життєписів. У 1921 р. було скорочено 9 штатних співробітників комісії, тому на 1 січня 1922 р. було підготовлено лише до 37,5 тис. карток з іменами й 450 біографічних текстів. У 1922 р. за браком коштів для оплати статей їхнє надходження до комісії припинилося. Упродовж 1923 р. картока комісії зроста майже на 11 тис. карток, розпочалося складання основного списку імен, біографій, зведення до алфавіту всього зібраного матеріалу. Того ж 1923 р. помер П.Я.Стебницький, а академік М.П.Василенко склав із себе обов’язки голови, залишивши за собою тільки редакторську працю у відділі діячів гетьманської доби. Вихід із кризи був знайдений шляхом

обрання головою комісії академіка С.О.Єфремова. Брак коштів не дозволив залучити до роботи необхідну кількість фахівців, проте до друку був підготовлений рукопис першого тому “Біографічного словника діячів України” (з прізвищами на літеру “А”), який, однак, не був виданий⁴. У 1921 р. при Всеукраїнській академії наук (ВУАН) було створено ще одну інституцію енциклопедичного спрямування – Комісію для складання енциклопедичного словника, її головою був також П.Я.Стебницький, а секретарем – С.П.Постернак, який перебрав керівництво нею після смерті П.Стебницького.

Уже 1921 р. Комісія для складання енциклопедичного словника при ВУАН ухвалила одночасно з роботою над томами словника на літеру “А” розпочати підготовку позачергового тому (або й двох томів), присвяченого виключно Україні, у якому на 40–60 аркушах містився би в стислому вигляді “нарис всього життя України, з усіх його сторін, в усіх процесах і явищах”⁵. Головним редактором тому “Україна” був затверджений академік С.О.Єфремов.

Проте за браком належного державного фінансування академічної науки багатообіцяюча діяльність і цієї енциклопедичної інституції ВУАН вимушено припинилася. У “Звідомленні ВУАН за 1923 р.” подана характеристика “безвихідно лихого становища” Комісії для складання енциклопедичного словника: “Хоч коло комісії гуртувалися першорядні наукові сили, але цілковитий брак коштів для оплати статей кінець кінцем спинив усе. Треба було б великих кредитів од держави, а вони не відпускалися, – і отой брак коштів привів нарешті до того, що замовлені статті перестали до словника надсилатися. Ще 1922 р. праця в Комісії [...] полягала вже тільки в тому, щоб підготовлювати реєстр потрібних статей. Такий реєстр на весну 1924 р. буде закінчений, а тому вже постановлено, що з весни 1924 р. можна буде всяку працю над енциклопедичним словником остаточно припинити, а величезного готового реєстра й готові статті треба буде переховувати до іншого часу, сприятливішого для енциклопедій”⁶.

Прагненням залишити свій слід в історії енциклопедичної справи позначені вже перші кроки більшовицького владарювання на теренах колишньої імперії Романових. Нова адміністрація приділяла пильну увагу питанням підготовки “справді наукових, що відображають передовий революційний світогляд робітничого класу і пройнятих духом войовничої більшовицької партійності”, енциклопедичних видань. Після кількох невдалих спроб кремлівське керівництво знайшло перспективний шлях, і 1925 р. постановою ЦВК СРСР було створено акціонерне товариство “Советская Энциклопедия”⁷. Кількість його штатних співробітників на 1 січня 1929 р. становила 218, на 1 січня 1930 р. – 245 осіб⁸. Унаслідок докладених зусиль, уже 1928–1931 рр. побачила світ десяти томна “Малая Советская Энциклопедия” (2-ге вид. – 1933–1947 рр.). Перша 65-томна “Большая Советская Энциклопедия” (“БСЭ”) видавалася впродовж 1925–1947 рр. За прикладом росіян сказати власне слово в енциклопедичній галузі прагнуло й керівництво УСРР.

19 жовтня 1927 р. секретаріат ЦК КП(б)У визнав за доцільне обговорити справу “видання української радянської енциклопедії на політбюро ЦК [...]”⁹. Після попереднього вивчення й обговорення проблеми політбюро ЦК КП(б)У на засіданні 26 жовтня 1927 р. ухвалило: “а) Визнати за необхідне приступити до видання Української Радянської Енциклопедії; б) для детальної розробки всіх питань, що зв’язані з виданням енциклопедії, утворити комісію в складі тт. Скрипника (голова), Затонського, Попова М., Хвилі, Шліхтера, Гопнер з тим, аби постанову уряду про видання Української Радянської Енциклопедії було опубліковано до X роковин існування УРСР”¹⁰.

Це рішення політбюро підтримав X з’їзд КП(б)У 20–29 листопада 1927 р., що в його резолюції “Про завдання культурного будівництва на Україні”, зокрема, наголошувалося: “Зріст української культури за роки існування радянської влади висовує вже потребу поставити велике наукове завдання про видання великої радянської української енциклопедії. З’їзд дорукає Центральному Комітетові розробити це питання”¹¹.

Утім актуальне восени 1927 р. питання про видання власної республіканської енциклопедії невдовзі відходить у тінь: на часі в керівників УСРР “нагальніші” справи – внутріпартійна боротьба, розлам у КПЗУ, форсована колективізація, стрибок у “надіндустріалізацію”, приборкання “старої” інтелігенції. Тільки подолавши згадані “перешкоди”, можна було повернутися до питання про видання “УРЕ”.

Справа з підготовкою “УРЕ” зрушила з місця лише на початку 1929 р. 18 лютого 1929 р. на засіданні секретаріату ЦК КП(б)У з доповіді “Про поповнення комісії по виданню Української Радянської Енциклопедії” ухвалили: “Вести додатково в склад комісії тт. Любченко і Річицького [...]. Питання внести на ПБ (політбюро. – С.Б.)”¹². Комісія для розробки питання про видання “УРЕ” під головуванням секретаря ЦК КП(б)У П. П. Любченка 15 липня 1929 р. запропонувала низку першочергових заходів для негайного розгортання роботи над проектом: “1. Прийняти постанову про видання УРЕ, що проект її додається [...]. 4. Визнати за необхідне випускати УРЕ тиражем у 20.000 прим. [...]”¹³.

Постанови політбюро ЦК КП(б)У тоді ухвалено не було. Проте запропонований Комісією для розробки питання про видання “УРЕ” проект такої ухвали становить значну цікавість. У згаданому документі йшлося: “Величезний розвій та зріст української радянської культури за час існування УСРР дає можливість вже зараз поставити питання про підсумки цього розвитку й оформлення його в фундаментальній енциклопедичній роботі [...]. Визнаючи, що ці завдання могутньої підойми для будівництва української пролетарської культури може виконати Велика Українська Радянська Енциклопедія, Політбюро визнає за необхідне з слідуючого бюджетового року приступити до видання УРЕ”¹⁴.

Далі проект ухвали політбюро ЦК КП(б)У від теоретико-ідеологічного обґрунтування видання та його загального кадрового забезпечення переходив до конкретніших питань підготовки енциклопедії: “Загальну редакційну колегію УРЕ затвердити в такому складі: Любченко, Скрипник, Чубар, Затонський, Хвиля, Гопнер, Річицький, Яворський, Юринець [...]. Головним редактором УРЕ призначити т. Скрипника М.О. [...]”¹⁵.

За досвідом організації роботи над енциклопедією Комітет у справах друку УСРР звернувся до московських колег, які 25 грудня 1929 р. надіслали на ім'я голови Комітету М.А.Агуфа відомості про структуру апарату Акціонерного товариства “Советская Энциклопедия”, баланс на 1 січня 1930 р. та інші матеріали¹⁶. Справа організаційної підготовки тридцяти-томного видання починала набирати виразнішого вигляду. Тим більше, що “підганяла” відділена від УСРР державним кордоном Західна Україна, де переважно колом учених Наукового товариства ім. Шевченка у Львові вирішувалася енциклопедична справа, з якою зволікали в Харкові.

Упродовж 1930–1935 рр. за ініціативою й за головною редакцією професора І.Раковського та за допомогою членів НТШ було видано тритомну “Українську Загальну Енциклопедію – Книгу Знання” (за місцем друкування – Коломия – звана також “коломийською”). Перший зшиток видання з'явився у квітні 1930 р., останній 30-й – 1935 р. У зверненні до читачів редакційна колегія “УЗЕ” наголошувала: “Невпинний розвиток людської культури постійно збільшує людське знання [...], що його не в силі охопити ніяка людина [...]. Та чим людина культурніша, тим більше цікавиться різноманітними проявами життя, тим сильніше відчуває потребу їх розуміти. Заспокоїти цю потребу було віддавна завданням підручних книг знання, де кожний міг знайти необхідні факти та пояснення різних явищ [...]. Такі книги знання – енциклопедії – поширені від віків серед великих культурних народів – тільки ми досі не змогли спромогтися на такий твір.

Отся перша Українська Загальна Енциклопедія має на меті в 3-х томах дати якомога більшу кількість назв (гасел), що містили б найконечніші відомості про видатних діячів [...], про важливіші дати, події й місцевості [...] та пояснювали би досягнення в усіх ділянках людського знання”.

Полемізуючи з тогочасними радянськими публікаціями з їхньою комуністичною заангажованістю, редколегія підкреслювала позапартійність власної позиції й універсальність свого видання. Як закид на власну адресу міг розглядати урядовий Харків і таке місце зі вступу до першого тому “УЗЕ”: “Видання Енциклопедії зв'язане з великими коштами; в інших культурних народів таке діло беруть на себе державні установи або великі засібні накладні. У нас таке видання взяв на себе невеличкий гурток людей, що жертвували все своє майно для здійснення культурної ідеї”¹⁷.

Ця тритомна енциклопедія за головною редакцією професора І.Раковського й за найближчою редакційною участю професора В.Сімовича, В.Дорошенка й М.Рудницького стала

першою українською енциклопедією в справжньому розумінні цього слова, оскільки об'єднала сотні українських учених із західноукраїнських земель і еміграції та вперше дала українському громадянству й загальні відомості, й, передусім, упорядкований матеріал про Україну за гаслами (т. I–II), а також суцільно зібраний у третьому томі, відредагованому В.Сімовичем. Українознавча частина “УЗЕ” була великим кроком уперед у порівнянні з попередніми спробами¹⁸.

Отже, підготовка “УЗЕ” й поява її першого зшитка стали тим каталізатором, який суттєво активізував заходи партійно-державного керівництва УСРР щодо видання “Української Радянської Енциклопедії”. 18 березня 1930 р. політбюро ЦК КП(б)У ухвалило: “а) Затвердити редакційну колегію в складі тт. Косіора, Любченка, Скрипника, Затонського, Чубаря, Шліхтера, Хвилі, Річицького, Якіра, Порайка; б) Головним редактором затвердити тов. Скрипника [...]”¹⁹. Поволі зрушив з місця й процес “оформлення в радянському порядку” видання енциклопедії. 18 травня 1930 р. відбулося засідання підготовчої комісії РНК УСРР, яка визнала “за потрібне організувати видання Української Радянської Енциклопедії на пропонуваннях від НКО освіти УСРР засадах, для чого утворити у віданні НКО освіти УСРР Акційне товариство, до складу якого мають увійти державні установи та підприємства, а також громадські та кооперативні організації [...]”²⁰.

У 1930–1932 рр. відбувалося подальше структурування головної та відділівських редколегій видання, комплектувався й часто змінювався штат редакторів і співробітників енциклопедії, визначалося коло авторів, замовлялися статті, тривала інша науково-організаційна та видавнича робота.

Ідея підготовки “Української Радянської Енциклопедії” була відповіддю на виклики часу: потреба зміцнення свого становища, насамперед у сфері духовно-культурного життя, жорстко диктувала комуністичній адміністрації необхідність оперативної підготовки енциклопедичних видань, які б доносили до масового читача й укорінювали серед населення опанованих більшовиками територій колишньої імперії Романових специфічно комуністичне світобачення. Українське більшовицьке керівництво, яке звикло оглядатися на приклад Москви, не поспішало з власною ініціативою в цьому напрямі. Характерно, що столичний Харків відверто нехтував і наявними українськими енциклопедичними традиціями минулого й зусиллями ВУАН, яка ініціювала на початку 1920-х рр. підготовку кількох енциклопедичних видань.

Осінь 1927 р. від жовтня-листопада 1930 р., коли реально розгорнулася робота над підготовкою “УРЕ”, відділяють три роки, котрі в історії республіканського енциклопедичного проекту можна назвати втраченим часом, що фатальним чином вплинув на долю підготовки “Української Радянської Енциклопедії”, прирікши її, урешті-решт, на невдачу й довгі роки забуття цієї першої спроби видати так звану скрипниківську “УРЕ”. У листопаді 1934 р. проект “УРЕ” було згорнуто, підготовлені томи відправлені на цензурний перегляд. До відновлення видання вже не поверталися²¹. Ініціатива перейшла до закордонних українознавців.

У 1941 р. з'явився підручник українознавства німецькою мовою за редакцією директора Українського наукового інституту в Берліні професора І.Мірчука – “*Handbuch der Ukraine*” – своєрідна енциклопедія українознавчих відомостей з вітчизняної минувшини й сучасності²². Ця енциклопедія, друге видання якої не отримало дозволу німецької цензури, охопила різні ділянки українознавства у 21 розвідці дев'ятьох фахівців, окрему увагу присвятивши господарству України. Натомість невдачею скінчилася справа “Енциклопедії Українознавства”, що її 1941 р. почало друкувати в Кракові видавництво “Бистриця” за редакцією проф. І.Раковського та Є.Ю.Пеленського. Енциклопедія була розрахована на 5 випусків, але вийшов лише перший випуск, присвячений природі й демографії України²³.

1945 р., на хвилі оптимістичних очікувань, пов'язаних з перемогою в Другій світовій війні, і так званого “розширення прав союзних республік”, постала друга спроба підготовки “Української Радянської Енциклопедії”. На початку 1948 р. газета “Радянська Україна” повідомила про заснування видавництва “УРЕ” і його завдання підготувати однойменну 20-томну енциклопедію (по 60 арк. у кожному томі). Однак того ж 1948 р. і цей проект був згорнутий. У зв'язку із черговою кампанією “боротьби з українським буржуазним націоналізмом”, проект видання республіканської “УРЕ” визнано несвоєчасним і недоцільним.

Натомість в еміграції Наукове товариство імені Шевченка в Мюнхені впродовж 1949–1952 рр. надрукувало в трьох томах загальну частину “Енциклопедії українознавства” – своєрідний підручник, що складається з низки великих статей з різних галузей українознавства. Матеріал поділено на 20 розділів: I. Загальні відомості; II. Фізична географія і природа; III. Людність; IV. Етнографія; V. Мова; VI. Історія; VII. Церква; VIII. Право; IX. Культура; X. Художня література; XI. Просторове мистецтво; XII. Театр, музика, танок; XIII. Кіно, фото, радіо; XIV. Наука, освіта, виховання; XV. Видавництва і преса; XVI. Бібліотеки, архіви, музеї; XVII. Народне господарство; XVIII. Суспільство; XIX. Охорона здоров’я і фізична культура; XX. Військо. Спершу був передбачений і 21-й розділ, але його перенесено до другої, словникової частини. Головну редакцію очолили В.Кубійович і З.Кузеля. Ініціатором, укладачем й організатором колективу авторів (120 осіб) видання був В.Кубійович²⁴.

Після завершення виходу тритомника загальної частини “Енциклопедії українознавства” Головна редакція, очолювана В.Кубійовичем, почала укладати в алфавітному порядку гасла, що стосуються України й українознавства. Упродовж 1955–1985 рр. надруковано 10 томів словникової частини “Енциклопедії українознавства”, що містить понад 20 тис. заміток і статей різного формату. Типовою рисою видання став акцент на гуманітарних матеріалах (найбільше спотворюваних радянською цензурою) при релятивно меншій увазі до матеріалів на природничу, медичну, технічну тематику. У 1995 р. надруковано 11-й додатковий том видання з уточненнями й доповненнями²⁵. У незалежній Україні 1993–2003 рр. здійснено репринтне відтворення “Енциклопедії українознавства”²⁶.

Третя, зрештою успішна, спроба підготовки “Української Радянської Енциклопедії” була оголошена владою 1957 р. як відповідь на тритомну загальну та перші томи словникової частини закордонної й “антирадянської” “Енциклопедії українознавства”, які з’явилися друком 1949–1957 рр.

18 грудня 1957 р. працю над “УРЕ” було доручено АН УРСР. Головну редакцію видання (понад 40 осіб) очолив М.П.Бажан. На 1958–1962 рр. планувалося підготувати й видати 15–16 томів енциклопедії. Усього ж надруковано в 1959–1965 рр. 17 томів “УРЕ” (17-й том цілком присвячений УРСР – 1967 і 1969 рр. видано його російську й англійську версії). Характеризуючи постать Головного редактора проекту та його позицію в постсталінській вітчизняній літературі, І.Кошелівець зауважував: “Дуже тактовно й зрівноважено повівся Бажан. Приймавши банкрутство свого покоління за доконаний факт, він почав повільно усуватися від літературної діяльності, здавши головування в СПУ (1959) О.Гончареві й прийнявши експонований пост головного редактора “Української Радянської Енциклопедії” [...]. Правдоподібно, його поетична біографія наближається до кінця, але можна сподіватися, що при такті й культурі цього колись великого поета [...], він зможе ще багато зробити для української культури, як це робить і тепер, редагуючи першу українську радянську енциклопедію, хай і з усіма її хибами”²⁷.

Загалом “УРЕ” у 1959–1965 рр. умістила більш як 50 тис. гасел, які належали понад 5 000 авторів. Зміст українознавчих статей “УРЕ” відповідав заяві “Передмови” до видання, що енциклопедія має “показати братерську єдність українського народу з великим російським і всіма іншими народами Радянської Вітчизни” і що вона спрямована проти “насамперед українського буржуазного націоналізму”. Наприклад, оцінки конкурентної львівсько-коломиїської “УЗЕ” 1930–1935 рр. у відповідній статті “УРЕ” були засадничо несправедливими й відверто негативними: “Видана 1930–1935 рр. [...] так звана “Українська загальна енциклопедія” в 3-х т., написана з позицій українського буржуазного націоналізму і ні за своїм науковим рівнем, ні за своїм обсягом не є енциклопедичним виданням. Та й поданий у цьому виданні матеріал стосується здебільшого відторгнутих тоді західних областей України”²⁸.

У 1977 р. почало виходити друге видання “УРЕ” (1977–1985 рр., 12 т.), з 1978 р. – її російськомовний переклад (1978–1985 рр., 12 т.)²⁹.

Головна редакція “УРЕ” випустила також короткий “Український радянський енциклопедичний словник” у 3-х т. (1966–1968 рр.; 2-ге вид. – 1986–1987 рр.), низку спеціальних енциклопедій (“Радянська енциклопедія історії України”, відп. ред. акад. А.Д.Скаба, 1969–1972 рр., у 4-х т.; “Енциклопедія народного господарства УРСР”, відп. ред. С.Ямпольський, 1969–1972 рр., у 4-х т.; “Українська сільськогосподарська енциклопедія”, відп. ред. Р.Пересипкін,

1970–1972 рр., у 3-х т.; “Енциклопедія кібернетики”, відп. ред. В.Глушков, 1973 р., у 2-х т.); багатотомник історичних довідників (“Історія українського радянського мистецтва”, голов. ред. акад. М.Бажан, 1966–1973 рр., у 6-ти т.; “Історія АН УРСР”, голов. ред. акад. Б.Патон, у 20-ти т.; “Історія міст і сіл УРСР”, голов. ред. акад. П.Тронько, 1967–1974, 26 т.)³⁰; ряд словників і довідників³¹.

Потужний імпульс вітчизняній енциклопедичній справі надало відновлення державної незалежності України.

Зникли колишні ідеологічні обмеження, які накладала на друк компартійна цензура, й обов’язкове погодження із “центром” формату енциклопедичного видання, кількості томів у ньому, постатей, яких слід було вміщувати у виданні й тих, згадки про яких треба було обов’язково уникати. Відповідаючи на виклики часу, у структурі Національної академії наук України було створено Інститут енциклопедичних досліджень. Натомість на перший план вийшла проблема фаховості підготовки енциклопедичного видання й фінансового забезпечення проекту. Останнє, принаймні, упродовж 1990-х років було серйозним каменем спотикання для багатьох вітчизняних енциклопедичних видань.

Серед енциклопедичних проектів, започаткованих на рубежі 1980–1990-х років, які так і не були завершені чи перейшли в стадію “довгобуду” (попри те, що українські літератори вели перед у “перебудовних” процесах у республіці й чимало прислужилися для відновлення Україною державної незалежності), слід назвати насамперед п’ятитомну “Українську Літературну Енциклопедію”, перший том якої з’явився ще 1988 р.³² Видання мало містити понад 10 тис. статей й подати чимало нового матеріалу з історії вітчизняного й світового червоного письменства, але так і “замерзло” після публікації третього тому³³.

Натомість доволі оперативно Інститут держави і права ім. В.М.Корецького НАН України підготував і надрукував “Юридичну енциклопедію” у шести томах, перший том якої з’явився 1998 р.³⁴, а заключний, шостий – 2004³⁵. У 1997 р. Інститут історії України НАН України під керівництвом академіка НАН України В.А.Смолія започаткував видання “Енциклопедії історії України” (“ЕІУ”) у 5-ти (нині десяти) томах. Перший том “ЕІУ” вийшов друком 2003 р.³⁶, останній на сьогодні – 5-й том датований 2007 р.³⁷ Упродовж 1990-х – початку 2000-х рр. надруковано також низку інших галузевих енциклопедій. Популярністю користуються й однотомні енциклопедії. Як приклад можна навести однотомник “Українська мова”, який підготував Інститут мовознавства ім. О.О.Потебні й Інститут української мови НАН України. У 2007 р. вийшло вже його третє видання³⁸.

Найповажнішим енциклопедичним проектом загальнодержавного значення виступає нині видання багатотомної “Енциклопедії сучасної України”, що на цей час уже має вісім надрукованих томів (перший опублікований 2003 р.). Масштабний проект розрахований на довгі роки й містить докладну інформацію про минуле й сучасне нашої Батьківщини.

Підсумовуючи, можна стверджувати, що вітчизняна енциклопедична традиція ХХ ст. має власну передісторію у вигляді протоенциклопедичних спроб XVII–XIX ст. Під російською імперською займанщиною 1914–1916 рр. була частково реалізована спроба видання першої дійсної української енциклопедії – з’явилися перші два томи чотиритомного проекту “Український народ в его прошлом и настоящем”. За умов сталінської “автономізаційної” моделі побудови СРСР так і не були надруковані енциклопедичні видання ВУАН – АН УРСР, зазнав краху двадцятитомний проект видання “Української Радянської Енциклопедії”, що його очолював М.О.Скрипник. Ті вітчизняні енциклопедичні видання, що були здійснені впродовж 1930–1980-х років, зобов’язані появою зарубіжним українським ученим, ліберальнішим, ніж тоталітарний СРСР, режимам II Речіпосполитої й повоєнних західних демократій. Ідеться про тритомну “Українську загальну енциклопедію” й “Енциклопедію українознавства”. Лише після смерті Й.Сталіна й певної лібералізації політичного режиму в СРСР удалося реалізувати (з третьої спроби) багатотомне видання “УРЕ”, надрукувати низку галузевих українських енциклопедій. Однак і над цими виданнями тяжіли численні ідеологічні заборони.

Відновлення державної незалежності України 1991 р. зняло багато ідеолого-пропагандистських обмежень і дало змогу вітчизняній енциклопедичній традиції розвиватися на власній

аутентичній базі, без коригування планів таких видань з думкою політичного центру, який лежить поза межами національної території.

1. Див.: Українська Літературна Енциклопедія : у 5 т. / редкол.: І. О. Дзевєрін (відп. ред.) [та ін.]. – К., 1990. – Т. 2. – С. 151.
2. Див.: Сарбей В. Г. Праця Я. Марковича “Записки о Малороссии, ее жителей и произведениях” / В. Г. Сарбей // Український історичний журнал. – 1999. – № 1. – С. 56–68; № 2. – С. 15–27.
3. Кузеля З. Дотеперішні українські енциклопедії / З. Кузеля // Енциклопедія українознавства : у 2 т. / за голов. ред. В. Кубійовича, З. Кузеля. – Мюнхен ; Нью-Йорк, 1949. – Т. 1. – С. 10.
4. Історія Академії наук України, 1918–1923 : документи і матеріали / упоряд.: В. Г. Шмельов (ст. упоряд.) [та ін.]; редкол.: П. С. Сохань (відп. ред.) [та ін.]. – К., 1993. – С. 398, 418 (прим. 20).
5. Там само. – С. 285.
6. Там само. – С. 362.
7. Див.: Мещеряков Н. Энциклопедии советские / Н. Мещеряков // БСЭ. – М., 1933. – Т. 64. – Стб. 499.
8. Центральний державний архів вищих органів влади та управління України (ЦДАВО України), ф. 555, оп. 1, спр. 64, арк. 256.
9. Центральний державний архів громадських об'єднань України (ЦДАГО України), ф. 1, оп. 7, спр. 84, арк. 142.
10. Там само, оп. 6, спр. 122, арк. 60^б.
11. Десятий з'їзд Комуністичної партії (більшовиків) України, 20–29 листопада 1927 р.: Стеногр. звіт. – Х., 1928. – С. 599–600.
12. ЦДАГО України, ф. 1, оп. 7, спр. 117, арк. 79.
13. Там само, спр. 126, арк. 257.
14. Там само.
15. Там само.
16. ЦДАВО України, ф. 555, оп. 1, спр. 64, арк. 27.
17. Див.: Вступне слово // Українська Загальна Енциклопедія: Книга Знання : у 3 т. / за голов. ред. І. Раковського. – Львів ; Станіславів ; Коломия, 1930. – Т. I : А–Ж. – С. 1–11.
18. Кузеля З. Дотеперішні українські енциклопедії... – С. 10.
19. ЦДАГО України, ф. 1, оп. 6, спр. 184, арк. 49.
20. ЦДАВО України, ф. 177, оп. 1, спр. 1562, арк. 140–140 зв.
21. Докладніше див.: Фельбаба М. Нездійснений проект. З історії підготовки скрипниківської “Української Радянської Енциклопедії” / М. М. Фельбаба // Історія України/ Маловідомі імена, події, факти : зб. статей. – К. : Рідний край, 1999. – Вип. 8. – С. 362–370.
22. Handbuch der Ukraine / Im Auftrage des Ukrainischen Wissenschaftlichen Instituts in Berlin / Herausgegeben von Prof. Dr. J. Mirowski. – Leipzig : Verlag Otto Harrassowitz, 1941. – 416 s.
23. Кузеля З. Дотеперішні українські енциклопедії... – С. 11.
24. Старков В. А. Енциклопедія українознавства / В. А. Старков // Енциклопедія історії України : у 5 т. / Ін-т іст. України НАН України ; редкол.: В. А. Смолій (голова) [та ін.]. – К. : Наук. думка, 2005. – Т. 3 : Е–Й. – С. 40.
25. Там само.
26. Див.: Сохань П. Попередні завваги до перевидання тритомника Енциклопедії Українознавства / П. С. Сохань // Енциклопедія українознавства. Загальна частина. Перевид. в Україні / Ін-т укр. археографії АН України, НТШ у Сарселі (Франція), Фундація Енциклопедії України в Торонто (Канада). – К. : Ін-т укр. археографії АН України, 1994. – Т. 1. – С. V–VI.
27. Кошелівець І. Сучасна література в УРСР / І. Кошелівець. – Нью-Йорк : Пролог, 1964. – С. 124–125.
28. Див.: Енциклопедія // УРЕ. – К., 1961. – Т. 4. – С. 506.
29. Шмушкіс Ю. Е. Советские энциклопедии/ Очерки истории. Вопросы методики / Ю. Е. Шмушкіс. – М. : Советская Энциклопедия, 1975. – С. 123–124; Р. М. Українська Радянська Енциклопедія / Р. М. // Енциклопедія українознавства. Словникова частина / голов. ред. В. Кубійович. – Париж ; Нью-Йорк : Молоде Життя, 1980. – Т. 9. – С. 3386–3387.
30. Див. докладніше: Тронько П. Т. Летопись дружбы и братства: из опыта создания “Истории городов и сел Украинской ССР” : в 26 т. / П. Т. Тронько ; АН УССР, Ін-т іст. ; отв. ред. И. Л. Бутич. – К. : Наук. думка, 1981. – 128 с.; Верменич Я. В. Історія міст і сіл Української РСР / Я. В. Верменич // Енциклопедія історії України : у 5 т. / Ін-т іст. України НАН України ; редкол.: В. А. Смолій (голова) [та ін.]. – К. : Наук. думка, 2005. – Т. 3 : Е–Й. – С. 602.
31. Р. М. Українська Радянська Енциклопедія... – С. 3386–3387.

32. Див.: Українська Літературна Енциклопедія : у 5 т. / Ін-т л-ри ім. Т. Г. Шевченка АН УРСР ; Голов. ред. УРЕ ім. М. П. Бажана ; редкол.: І. О. Дзеверін (відп. ред.) [та ін.]. – К. : Голов. ред. УРЕ ім. М. П. Бажана, 1988. – Т. 1 : А–Г. – 536 с. : іл.
33. Див.: Українська Літературна Енциклопедія : у 5 т. / Ін-т літератури ім. Т. Г. Шевченка НАН України, Вид-во “Українська енциклопедія” ім. М. П. Бажана ; редкол.: І. О. Дзеверін (відп. ред.) [та ін.]. – К. : Українська енциклопедія ім. М. П. Бажана, 1995. – Т. 3 : К–Н. – 496 с. : іл.
34. Юридична енциклопедія : у 6 т. / Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького НАН України, Вид-во “Українська енциклопедія” ім. М. П. Бажана ; редкол.: Ю. С. Шемшученко (голова) [та ін.]. – К. : Вид-во “Українська енциклопедія” ім. М. П. Бажана, 1998. – Т. 1 : А–Г. – 672 с. : іл.
35. Юридична енциклопедія : у 6 т. / Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького НАН України, Вид-во “Українська енциклопедія” ім. М. П. Бажана ; редкол.: Ю. С. Шемшученко (голова) [та ін.]. – К. : Вид-во “Українська енциклопедія” ім. М. П. Бажана, 2004. – Т. 6 : Т–Я. – 768 с. : іл.
36. Енциклопедія історії України : у 5 т. / Ін-т іст. України НАН України ; редкол.: В. А. Смолій (голова) [та ін.]. – К. : Наук. думка, 2003. – Т. 1 : А–В. – 688 с. : іл.
37. Енциклопедія історії України : у 10 т. / Ін-т іст. України НАН України ; редкол.: В. А. Смолій (голова) [та ін.]. – К. : Наук. думка, 2008. – Т. 5 : Кон – Кю. – 568 с. : іл.
38. Див.: Українська мова: енциклопедія / Ін-т мовознав. ім. О. О. Потебні НАН України, Ін-т укр. мови НАН України, Вид-во “Українська енциклопедія” ім. М. П. Бажана ; редкол.: В. М. Русанівський (співголова), О. О. Тараненко (співголова) [та ін.]. – 3-те вид., зі змінами і допов. – К. : Вид-во “Українська енциклопедія” ім. М. П. Бажана, 2007. – 856 с. : іл.

Как известно, энциклопедия – это научное или научно-популярное издание, которое содержит важную информацию по всех (универсальная) или отдельных (отраслевая энциклопедия) участков человеческого знания и практической деятельности. Энциклопедия отражает уровень развития науки и культуры, мировоззрения эпохи, определенного государства. Подается краткий обзор становления энциклопедистики на территории Украины в разные периоды существования украинской государственности. Характеризуются типы и виды энциклопедических изданий, их содержание и историческая достоверность. Описывается развитие советской энциклопедистики на территории Украины, подаются его особенности и достоверность собранного материала. Рассказывается о порядке подготовки издания “УРЭ”, особенности этой энциклопедии, а также период Второй мировой войны и эмиграционный этап развития энциклопедии.

Ключевые слова: энциклопедия, Украинская советская энциклопедия, словарь, эмиграция, межвоенный период.

As you know, encyclopaedia – a scientific and popular scientific publication that contains the most important information of all (universal) or specific (sectoral Encyclopaedia) areas of human knowledge and practice. Encyclopaedia reflects the level of development of science and culture and worldview of the era, some states gives a brief overview of the formation of encyclopaedistics the territory of Ukraine in a different period of Ukrainian independence. Characterized types and encyclopaedias, their content and historical accuracy. Describes the development of the Soviet encyclopaedistics in Ukraine submitted its features and reliability of the collected material. Told about the procedure for preparing the publication of “ur”, this encyclopaedia features, as well as during the Second World War and exile stage of the encyclopaedia.

Keywords: encyclopaedia, Ukrainian Soviet Encyclopaedia, Dictionary, emigration, the interwar period.